

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN' AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK

Шарқ Юлдузи



Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

4 / 2020

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энахон Сиддикова
Иқбол Мирзо
Қахрамон Куронбоев
Минхожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайридин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Ҳаётхон Ортикбоева
Тоштемир Турдиев
Шуҳрат Маткаримов
Адҳамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Ориф Ҳожи



МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

МИРТЕМИР. Йўллар ўтиб кетмиш хижрон доғида.4

НАЗМ

Мирзо КЕНЖАБЕК. Мени ҳам соғинган бирор зот борми? ...20

Хосият БОБОМУРОДОВА. Ҳали юрагимда гулханлар ёнар. ...53

Қамчибек КЕНЖА. Ўтганлар сардафтарин варақланг бот-бот. 63

Гулжамол АСҚАРОВА. Япроққа ёзибман дастхатлар.69

Даврон РАЖАБ. Кетиб бораман кўзларим илҳақ.113

НАСР

Ҳаким САТТОРИЙ. *Икки ҳикоя*. Кўҳна ҳақиқат.9

Садбаргул.12

Даврон СУЛТОНОВ. Афсонавий кўзгу сири.

Саргузишт-детектив қисса.27

Назар ЭШОНҚҮЛ. Тақик меваси. *Роман (давоми)*.74

УНУТМАС МЕНИ БОГИМ

Абдували ҚУТБИДДИН. Уфқминдинг, куёш кетгач йиқиласан. ...86

ШОИР ҲАҚИДА СЎЗ

Баҳодир КАРИМ. “Умрим вақтга етди, сенга етмади”.94

ТАЛҚИН

Шавкат ҲАСАНОВ, Гулбахор ЭРНАЗАРОВА.

Абдували Қутбиддин поэтикасига бир назар.99

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ. Ҳазрат навойй ижодидан руҳ олиб... 58

Иқболлой АДIZОВА. Ноёб жанр.109

Дамин ТУРАЕВ. Ботмонкуш қўшиғи ёхуд бир новелла тахлили. 126

ЁШЛАР ИЖОДИ

ЖОНТЕМИР. Ўзига айланай ўзимда туриб.118

ТАДҚИҚОТ

Равшан НИЯЗОВ. Анъанавий шаклда янги услуб.130

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Ориф ҲОЖИ. Биркулиб, ун ўйлатиб кетмоқучун келдингми, ёр? 137

САИД АҲМАД ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИГА

Саид АҲМАД. Киприкда қолган тонг. *Қиссадан парча*.143

МУШОИРА

Салима УМАРОВА.152

Собир ЖАББОР.153

Зухра ЯНГИБОЕВА.155

Собир ОЛИМЖОН.156

Турли ҲАЙДАР.157

Олия ОРТИҚОВА.158

Абдукарим ИСЛОМ.160

Карим ТОШҚУЛОВ.161

ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА

Мухайё ТУЛАГАНОВА. Кизикарли асарларнинг ўрни
билинапти.163

BO'LALAR DUNYOSI

Qudrat НИКМАТ. Uchib yurar mayin shamollar.166

ГУЛҚАЙЧИ

Али ЖАМОЛ. Ошхонанинг мушуги. *Интермедиялар*.169

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2020

4-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри тахририят ижодий жамоаси нуқтан назаридан фарқланиши мумкин. Тахририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хибони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими 70x108 1/16
Офсет босма усулида офсет қоғозда
босилди. Босма табоғи 11,0.
Шартли босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 1950 нусха.
Буюртма №20

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT RABEL” МЧЖ

матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,

Ўрозбоев кўчаси, 35-уй

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусахҳихлар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Элёржон Нейматов

Copyright © «Шарқ юлдузи»

НОЁБ ЖАНР



Иқболой
АДИЗОВА

“Мусаллас” сўзининг луғавий маъноси арабча “уч қават”, “уч бурчакли” дегандир. Истилоҳий маънода мусамматнинг ҳар банди уч мисрадан иборат бўлган биринчи тури маъносини ифодалайди. Шарқ мумтоз адабиётида мусамматнинг мазкур турида санокли асарлар яратилган. Жумладан, ўзбек мумтоз адабиётида адабий мактаб яратган ижодкорлар Алишер Навоий ҳам, Қўқон адабий муҳитида мумтоз раҳнамо маконида бўлган Амирий кабилар ҳам мазкур жанрда асар яратмаган. Мусалласнинг жанр хусусиятлари ва тараккиёт босқичларини ўрганган адабиётшунос Уммат Тўйчиев “Учлик инкилобгача бўлган ёзма адабиётда дастлаб мазкур факат Увайсий ижодида дуч келди”¹, деган хулосани баён этади.

Ҳурматли олимимиз мусаллас ҳақида маълумот бературиб, “мусаллас жанрида Овруро терциналарининг таъсири бор”, деган хулосага ҳам келади. Бу ҳақда жон бор. Албатта, турли халқлар адабиёти ҳар доим бир-бирига таъсир кўрсатган. Айрим қирраларнинг ривожланишига туртки бўлган. Аммо биз, бу жанрни инкор этмаган ҳолда, ўзбек адабиётида мавжуд мазкур жанр намуналарини мазкур эканмиш, уларда халқ оғзаки ижодида учровчи уч мисрадан иборат бандли жанрларнинг таъсири борлигига амин бўламиз. Кейинги давр (XX аср) адабиётидаги жанрларда ҳам халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиёт намуналарининг таъсири аниқроқ намоён бўлади.

Адабиётшуносликда Чўлпон, Рауф Парфи ижодида ҳам учликлар борлиги, аммо мазкур аруз вазнида эмаслиги, шу сабабли мусаллас жанрига мансуб деб бўлмаслиги аниқланган. Замонавий шеърятдаги учликларни япон ҳақку жанри таъсирида яратилган деб талқин этувчилар ҳам бор. Аммо уларнинг шаклланишида дунё адабиётининг таъсирини инкор этмаган ҳолда, асосий замин мумтоз мусаллас ва рақабат каби жанрлар эканлигини эътироф этиш лозим.

¹ Адабий тур ва жанрлар. 3 жилдлик. 2-жилд. Лирика. Т.: Фан, 1982, 218-бет.

² Адабий гурлар ва жанрлар. 3 жилдлик. 2-жилд. Лирика. Т.: 1992, 218-бет.

Иқболой АДИЗОВА – филология фанлари номзоди, доцент. 1957 йилда тугилган. 1978 йилдан Овлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Ўзбек адабиёти тарихи” ўқув қўлланмаси ва дарслиги, “Эл дардини қуйлаган шеърят”, “Сўздin бақолироқ ёдгор йўқдур”, “Сўзумни ўқуб англагайсен ўзумни...”, “Ўзбек шеърятининг жанрлар тақомили” каби рисола ва монографиялари, юздан ортиқ мақола ва асарлари ўзбек ва чет тилларда эълон этилган.

Иқболой АДIZОВА

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ижодида ҳам бир нечта – “Яшанглар, яшайлик, Турон”, “Бойбаччалар, семиринг” каби учликлар учрайди. Улар шоирнинг “Миллий ашулалар учун Миллий шеърлар” туркумига киритилган. Халқ куйларига мослаб, халқ ашулалари йўналишида яратилган. Шу сабабли ҳам, уларда халқ оғзаки ижоди таъсири яққол намоён бўлади. Ҳамзанинг ўзи ҳам мазкур шеърларининг яратилиш сабаблари ва унинг айрим хусусиятлари борасида туркумнинг “Қизил гул” деб номланган бўлимида куйидагича изоҳ беради: “Бу учинчи бўлимдаги шеърларда баъзи узун-қисқаликларни (ҳижоларни – И.А.) ҳамда адабиётдан йироқлигини кўруб, адабиёт илмидан бутун деярли хабарсиз киши эканми, деювчи зотларга қарши бу адабиётдан хабарсизлик эмас, қора элимизни тушунувина ўнғай бўлсин учун бўлса керак. Ҳамда бизим ашулаларимизда о-о-ой..., во-о-ой..., хо-о-о-й..., ё-ё-ё... каби авж исми ила қисилмиш ортикча овозлар кўп. Мана у аҳамиятсиз товушлар ўрнига қиска-гўмтоқ бўлса-да, керак сўзлар киритилганга ўхший, деб шояд бизим тарафимиздан жавоб берувчилар-да бўлур, деб узун – ихтор (қиска – И.А.) ёзмокга туртунуб юрмадук. Ҳақиқатда қасддан ўзбек тилида экан, биз ўзбек тилига яқинлашдурмокга киришдук. Бу тўғриларда қусурларимиза афвларин рижа ва ниёз этармиз”³. Қўринадики, Ҳамзанинг ўзи мазкур асарларида қатъий мумтоз қонуниятларга амал этилмаганлигини эътироф этмокда. Бу камчилик эмас, балки мақсадли тарзда амалга оширилганлигини таъкидламокда.

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг мазкур учликларида даъваткорлик руҳи устувор. Ёшларни уйғонишга, маънавий маърифатга, камолотга ундов ўз ифодасини топади. Ҳар бир банд пастдан юқорилаб борувчи бир хил ритмик композицияга эга. Ундаги фикрлар тараққийси ҳам ритмик композицияга мос. Жумладан, биринчи бандда Турон аҳволи баёни берилиб, учинчи мисра “йиғланглар, йиғлайлик, Турон”, деган даъват билан яқунланса, охирги бандларга келганда, “юринглар, юрайлик, Турон”, “Яшанглар, яшайлик, Турон”, деган яшовчанлик руҳидаги ундовлар ва даъватлар билан тугалланади.

Бизга маълумки, мусаммат жанрларида бандлардаги мисралар ўзаро, сўнгги мисралар эса мустақил умумий қофияланади. Ҳамзанинг юқорида тилга олинган асарларида худди шу хусусият сақланади. Улар ааб; ввб; ггб... тарзида қофияланган. Аммо вазн масаласида мусаллас жанри қонуниятларига мос келмайди. Улар арузда эмас, балки бармоқ вазнида яратилган.

Профессор Умат Тўйчиев таъкидлаганидек, Жаҳонотин Увайсийга қалар ўзбек мумтоз адабиётида мусаллас жанрида асар яратилмаган. Барча шоирлар мусаммат яратаётганда, мураббадан бошлашган. Увайсийнинг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида 1837 рақами остида сақланаётган девонидан ҳам “Раҳм этиб, ёраб, мени сен айла жонондин халос...”⁴ мисраси билан бошланувчи биргина мусаллас жой олган. Асардан унинг мусаллас жанрига бироз эркин ёндашгани кўринади. Бу, айниқса, унинг қофияланишида намоён бўлади. Асар етти банд, йигирма бир мисрадан иборат. Ҳар бир банд ўзича алоҳида ааб, ббб, ввв... шаклидаги қофияланиш тизимига эга. Увайсий ижодига яхлит назар ташласак, унинг шеърдаги қофия унсурига бошқа шоирларга нисбатан эркинроқ ёндашганининг гувоҳи бўламиз. Ҳатто шоира бир шеърда маънони қофия қади шаклий унсурлардан устун қўйганлигини кузатамиз:

3 М.Тожибоева. Жадид адабиёти ва мумтоз анъаналар. Т.: Мумтоз сўз, 2011, 100–102-бетлар.

4 Ҳамза. Тўла асарлар туплами. 2- том. Т.: 1983, 39–53-бетлар.

Увайсий, қоф
Хаёлин маҳж

Зохиран караганда, баъ
Ҳар банднинг алоҳида, мус
халақит бергандек таассу
уларни бир-бири билан боғ
мусаммат арабча “ипга тизи
англаймиз. Мусаммат тур
яққол намоён бўлади. Жу
мазмуний алоқа сўнгги ба
охирги бандгача кенгайиб б
қўллайди. Биринчи мисрада
жумласи, охирги мисрада
сен етгил десам...” шаклид
мавжудлигини кўрсатади.

Мусалласнинг дастлаб
билан бошланади. Асосий
этилади. Унинг мақсади р
учун эса икки тушунча жон
банддаёқ ана шу бош мақс

Раҳм этиб,
Бағрими қо
Жонни тан

Руҳий озодликка эриш
этиш учун, жон тандан қу
тасаввуфий ғоялар, қараш
мусаллас тасаввуфий йуна
қунгилнинг армондан хал
мақомга интилмокда.

Кейинги бандлар эса ш
қилади. Жон ва жонондан
Иккинчи бандда ошиқни
Шоира ҳар бир сўзни
эътибор беришга ҳаракат
термулмағай” мисрасида
ифодалашда муҳим бади
хोलатнинг моҳиятини шу

Лутфинга,
Ҳайрати х
Ҳеч гунча с

5 Уша асар, 33-бет.

6 Увайсий. Девон. Қулёзма.

*Увайсий, қофия танг улса ҳам мазмуни маҳвашдин
Хаёлин маҳкам эт, айгилки: "Эҳромингга салламно!"⁵*

Зохиран караганда, бандларда мазмунон парокандалик мавжуддек кўринади. Хар банднинг алоҳида, мустақил кофияга эга бўлиши асардаги силсилавийликка талакит бергандек таассурот қолдириши мумкин. Аммо чуқурроқ ёндашсак, уларни бир-бири билан боғловчи ички алоқа борлигини кўриш мумкин. Асардан мусаммат арабча "ипга тизилган маржон" маъносини англатиши бежиз эмаслигини айтишимиз. Мусаммат турларидан бири бўлган мусалласда ҳам бу хусусият асосан намоён бўлади. Жумладан, Увайсий мусалласида ҳам бандлараро ички муносиб муносилий алоқа сўнгги бандгача сақланади. Биринчи бандда қўйилган тезис, охириги бандгача кенгайиб боради. Шоира сўнгги бандда радд ул-матлаъ санъатини қўллайди. Биринчи мисрадаги "Раҳм этиб, ёраб, мени сен айла жонондин халос..." мисраси, охириги мисрада бироз ўзгариш билан "Раҳм этибон Вайсини додиға сен етгил десам..." шаклида қайтарилади. Шунинг ўзиёқ, асарда мазмуний доира кенгайиб кўрсади.

Мусалласнинг дастлабки банди, мумтоз анъанага кўра, Оллоҳга муножот билан бошланади. Асосий образ ошиқ тимсолидир. Унинг аҳволи ўз тилидан баён қилинади. Унинг мақсади руҳоний хурликка, ваҳдат ҳолатига кўтарилиш. Бунинг натижаси эса икки тушунча жон ва жонон ягоналикка эришиши лозим. Шоира биринчи бандда шундай деган ана шу бош мақсадни тезис сифатида баён этади:

*Раҳм этиб, ёраб, мени айла жонондин халос,
Бағрими қон этти, ул лаъли бадахшондин халос,
Жонни тандин қутқориб, кўнглимни армондин халос.*

Рухий озодликка эришиш – ошиқ кўнглидаги армон. Бу армонни баргараф қилиш учун, жон тандан қутқарилиши лозим. Бу ифодалар ирфоний тушунчалар, маввувий ғоялар, карашлар талқинидир. Биринчи банддаги талқиннинг ўзиёқ, мусаллас тасаввуфий йўналишда яратилганини кўрсатиб туради. Жоннинг тандан, қўнглининг армондан халос бўлиши – ваҳдат ҳолатидир. Ошиқ худди ана шу ҳолатга интилмоқда.

Кейинги бандлар эса шу тезисни изохлаш, шарҳлаш, аниқлаштиришга хизмат қилади. Жон ва жонондан халос бўлиш истагининг сабаблари ҳақида сўзланади. Биринчи бандда ошиқнинг руҳий ҳолати аниқ ва таъсирли ифодалаб берилди. Унинг ҳар бир сўзни қўллашда, унинг энг нозик маъно кирраларига ҳам алоқдор беришга ҳаракат қилади. Жумладан, "Лутфинга роғиб элидин мен каби қўлмагай" мисрасидаги "термулмагай" сўзи ошиқнинг интизорлик ҳолатини аниқлашда муҳим бадий вазифани бажарган. Бу сўзнинг бирорта муқобилининг моҳиятини шу даражада чуқур етказиб бера олмайди:

*Лутфинга роғиб элидин мен каби термулмагай,
Ҳайрати хоби хаёли ичра ҳайрон улмагай,
Ҳеч гунча сен каби ҳолимни англаб қулмагай⁶.*

Иқболой АДIZОВА

Банднинг учинчи мисрасидаги ғунча тимсоли ҳам кенг камровли мазмунга эга. У фикрни биринчи банд билан боғлашга хизмат қилади. “Кўнгил армони” тушунчаси ғунча тимсолида янада аниқроқ мужассамлашади. Чунки кулиш, табассум қилиш тасаввуф истилоҳи сифатида тажалли, васл тушунчасига тенг. Ғунчанинг “кулмаслиги” – очилмаслиги эса маҳбубанинг ошиқ кўнгилида тажалли топмаслиги маъносини англатади. Мазкур бандда шоиранинг сўзни англаш ва танлаш маҳорати ғунча тимсоли тасвирида яна бир бор намоён бўлади. Учинчи мисрада маҳбуба ғунчага қиёсланади. Унинг кўриниши, ғўзаллиги, сирлилиги мазкур тимсол ёрдамида изоҳланади. Шу билан бирга нозик ва маҳоратли чизгилар ёрдамида маҳбубанинг феъл-атвори ҳақида ҳам ишоралар беришга эришилади. Жумладан, ғунча ошиқ аҳволини тушуниб, кулмайди. Аммо маҳбуба эса унинг аҳволини кўра-била туриб кулади. Бу тасвир унинг табиатидаги шаддотлик ва кибрни кўрсатишга, характери ҳақида тасаввур уйғотишга хизмат қилади.

Тўртинчи банддан бошлаб лирик қаҳрамон руҳида кўтаринкилик пайдо бўлади ва сўнгги бандгача сақланади. Ушбу ўринда ошиқ ўзини буюк кудратнинг зарраси сифатида ҳис қилади. Учликнинг учинчи, хулосаловчи мисрасида ошиқлик лирик қаҳрамонга азалий қисмат эканлиги баён этилади. Мазкур руҳий ҳолат кўёш, ой, ёр, ҳажр, кўз, кўнгил каби ўнга яқин рамзий тимсоллар воситасида ифодаланади:

*Зарра эрдим меҳрига мен, моҳи шабгарди нетонг,
Ёр илкида кабоб, ҳажр илкида фарде нетонг,
Ютқузуб эрдим кўзу кўнглумни, то берди нетонг?*

Шоира кейинги бандларда дашти жунун, Мажнун, Лайли каби тимсолларга мурожаат этади. “Ҳажридин ўзни йитурдим кирдим ул дашти жунун...” каби мисралар ошиқнинг юксак, жунунвор мақомидан дарак беради. Бундай мақомга кўтарилган ошиқнинг мақсади улканлашади. Энди у вужудий қафаслардан озод бўлиш иштиёқи билан ўртанади.

*Жон қабул этмас, танимдин дармаҳал кетгил десам,
Ёр бовар қилмагай жон сўзига битгил десам,
Раҳм этибон, Вайсини додига сен етгил десам*⁸.

Эътибор берсак, биринчи ва сўнгги бандлар мазмунан бир-бирини тақозо этади. Гўёки, сўнгги бандда “ошиқнинг додига жон ҳам, ёр ҳам” етмайди. Асл мақсадга етиш иштиёқида ёнган ошиқ ўзига йўл излайди. Натижада, сўнгги банд биринчи бандга бориб туташади. Лирик қаҳрамон Оллоҳга мурожаат этиб, тан ва жондан халос этиб, эҳтиёжсизлик мақомига мушарраф қилишни илтижо қилади. Кўринадики, Увайсий мусалласидаги мазмун ички алоқадорликка, занжирли боғлиқликка эга бўлиб, умумий доирада бирлашади, яхлитлик ҳосил қилади.

⁷ Увайсий. Мазмун маъдани. Шеърлар. Т.: “Академнашр” нашриёти, 2010, 18-б.

⁸ Увайсий. Девон. Т.: Фан, 1959, 148-бет.